

ÚSTAV PAMĚTI NÁRODA

BRANISLAV KINČOK A KOL.

GUSTÁV HUSÁK A JEHO DOBA

Gustáv Husáka a jeho doba

Autori:

Jozef Beňa, Zdeněk Doskočil, Jevgenij Fedorovič Firsov, Anton Hruboš, Viliam Jablonický, Peter Jašek, Beáta Katrebová-Blehová, Branislav Kinčok, Róbert Letz, Nadežda Lindovská, Michal Macháček, Valentina Vladimirovna Marjina, Martin Mocko, Peter Mulik, Marek Syrný, Ján Štefanica

Vydal:

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
www.upn.sk

1. vydanie

Recenzenti:

prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.
doc. PhDr. Jiří Pernes, Ph.D.

Zodpovedná redaktorka: Alžbeta Poparová

Jazyková úprava: Marta Bábiková

Preklad z ruského jazyka do slovenského: Šimák International, s. r. o.

Preklad zo slovenského jazyka do anglického: Milica Hřebíčková

Grafická úprava, sadzba a obálka: Ján Pálffy

Tlač: Tlačiareň P + M, s. r. o., Turany

Printed in Slovakia

© Ústav pamäti národa 2015
Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-89335-76-3

OBSAH

Úvod (Branislav Kinčok)	11
Proti vetry! Cesta Gustáva Husáka ke komunistickému hnutí a jeho raná aktivistická činnost (Michal Macháček)	15
Manželia Gustáv a Magda Husákovci. Pokus o riešenie tzv. ženskej otázky v praxi (Nadežda Lindovská)	55
Alexander Mach a slovenskí komunisti (Anton Hruboš)	71
Gustáv Husák a Komunistická strana Slovenska v Slovenskom národnom povstaní (Marek Syrný)	88
Postoj Gustáva Husáka ku katolíckej cirkvi v rokoch 1944–1950 (Róbert Letz)	116
Činnosť Štátnej bezpečnosti proti Gustávovi Husákovi v rokoch 1948–1950 (Branislav Kinčok)	191
Gustáv Husák vo výpovediach Imricha Suckého (Martin Mocko)	239
Návrat Gustáva Husáka z väzenia a jeho prvé léta na svobodě (1958–1962) (Zdeněk Doskočil)	283
Rehabilitácia tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov a slovenská otázka (Valentina Marjina)	323
Gustáv Husák a pád komunistického režimu v Československu (Peter Jašek)	353
Trestnoprávne aspekty obžaloby a rozsudku v prípade Gustáv Husák a spol. (1954) (Ján Štefanica)	374

Gustáv Husák a slovenská demokratická protifašistická štátnosť (Jozef Beňa)	398
Cenzúra a ideologické zásahy do umenia a kultúry (Viliam Jablonický)	442
Rukopisné svedectvo o postoji československej historickej špičky po auguste 1968 (Jevgenij F. Firsov)	469
Náčrt politických vzťahov medzi Gustávom Husákom a sovietskym vedením (Beáta Katrebová-Blehová)	479
Gustáv Husák a jeho zásluhy o slovenskú cirkevnú provinciu (Peter Mulík)	489
Zoznam použitých skratiek	501
Pramene	505
Použitá literatúra	509
Autori	525
Summary	531
Menný register	535

CONTENTS

Introduction (Branislav Kinčok)	11
Against the Wind! The Way of Gustáv Husák to the Communist Movement and also his Beginnings as an Activist (Michal Macháček)	15
Spouses Gustáv Husák and Magda Husáková. An Attempt to Solve the So-called Feminine Problem in Practise (Nadezhda Lindovská)	55
Alexander Mach and the Slovak Communists (Anton Hruboň)	71
Roles of Gustáv Husák and the Communist Party of Slovakia in the Slovak National Uprising (Marek Syrný)	88
Gustáv Husák and his Attitude towards the Catholic Church in the 1944-1950 (Róbert Letz)	116
Activities of the State Security against Gustáv Husák in the Years 1948-1950 (Branislav Kinčok)	191
Gustáv Husák in the Testimonies of Imrich Sucký (Martin Mocko)	239
Gustáv Husák, his Come-back from the Prison and his First Years out of Prison (1958-1962) (Zdeněk Doskočil)	283
Rehabilitation of the So-called Slovak Bourgeois Nationalists and the Issue of the Position of Slovakia (Valentina Marjina)	323
Gustáv Husák and the fall of the communist regime in Czechoslovakia (Peter Jašek)	353

monológ. Často vnímame životy významných ľudí izolovane od života ich najbližších. Sme na to akosi zvyknutí. Podceňujeme silu vzájomnej pomoci, inšpirácie, vzájomného ovplyvňovania sa a spoluutvárania. Mali by sme podobným faktorom venovať viac pozornosti, v prípadoch takýchto výnimočných dvojíc by sa to malo stať samozrejmosťou. Priznaním podielu žien na formovaní verejnej sféry v histórii i súčasnosti posilníme rodovú rovnováhu v reflexii kultúrnych a spoločenských procesov, a tým prispejeme aj k riešeniu tzv. ženskej otázky v praxi.

Možno raz, v divadle budúcnosti, sa osudy nami sledovanej dvojice opäť pretnú. Možno sa im podarí stretnúť aspoň na javisku, v tom imaginárnom priestore, v ktorom je všetko možné a ktorý tak milovala Magda Lokvencová. Raz, keď „husákovský výskum“ pokročí, keď sa o živote manželov Husákovcov dozvieme viac – potom sa to možno naozaj udeje. Možno ich uvidíme prežívať spoločný príbeh. Možno budeme pozorovať, ako stoja na jednom javisku sťa vytvor umeleckej predstavivosti a zároveň ako symbolický odkaz na konkrétne obdobie v živote našej krajiny, odkaz na prežité premeny a zápasy vrátane našich mužsko-ženských bojov o rodovú rovnosť.

Alexander Mach a slovenskí komunisti

Anton Hruboš

Príaznivci slovenského štátu (prvej Slovenskej republiky) z rokov 1939 – 1945 v diskusiiach o charaktere režimu zvyknú na jeho obranu často argumentovať miernosťou perzekúcie politických oponentov zapojených do ilegálnej činnosti. Niektorí sa týmto faktom pokúšajú v spojitosti s ďalšími účelovými drobnými historkami priamo očisťovať popredného politika Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS) Alexandra Macha.¹ Práve jemu pripisujú na konto plusové body, že ako minister vnútra a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy (HG) zamedzil rozsiahlejšiemu prenasledovaniu a dlhoročným trestom pre príslušníkov ilegality, najmä komunistov. V bulvarizujúcich článkoch s historickou tematikou A. Macha niekedy prezentujú ako človeka, ktorý si napriek svojim funkciami v bratislavských viechach rád podiskutoval aj s politicky opačne zmýšľajúcimi ľuďmi vrátane Ladislava Novomeského, Gustáva Husáka a iných. Do akej miery ide o skutočnosť a do akej miery len o prikrášlenie, prípadne úplné výmysly niečej bujne fantázie? Aký bol vzťah medzi A. Machom a slovenskými komunistami? V tejto rovine sa pred nami vynára viac otázok, než sa dá bezpečne zodpovedať.

¹ K učebnicovým príkladom schematicky pozitívneho obrazu A. Macha patria predovšetkým práce exilového historika Františka Vnuka. Pozri VNUK, F.: *Mat svoj štát znamená život (Politická biografija Alexandra Macha)*. Bratislava 1991; alebo najnovší životopisný náčrt A. Macha v jeho spomienkach: VNUK, F.: Alexander Mach (Životopisný náčrt). In: MACH, A.: *Z ďalekých ciest*. Martin 2008, s. 350 – 360.

Problematika by si akiste zaslúžila hlbšie rozpracovanie, čo však na zúženom priestore jednej štúdie nie je možné. Z tohto dôvodu predostrie viac-menej len základné odrazové idey a podnety, ktoré poslúžia pri budúcich komplexnejších analýzach. Analýza osudov G. Husáka, slovenských komunistov a komunistického hnutia na Slovensku ako fenoménu by bola bez zhodnotenia roly A. Macha neúplná, keďže v nich zohral nemalú, ba niekedy až podstatnú úlohu.

Alexander Mach vstupoval na politickú scénu ako sotva dvadsaťročný aktivista, plný zápalu a ideálov. Ako činovník HSĽS sa rozchádzal s myšlienkami komunizmu² (čo s istými výnimkami platilo i pre zvyšok jeho života), vzťah k predstaviteľom komunistického hnutia na Slovensku však už taký negatívny nemal. V tomto smere možno vidieť dve polohy postojov Alexandra Macha, a to počas jeho verejného pôsobenia v 30. a 40. rokoch a neskôr, keď bol zapletený do vyšetrovaní a informačných vyťažovaní koncom 40. a v 50. rokoch, čo výrazne ovplyvnilo osudy slovenských komunistov.

Pokiaľ ide o hodnotenie komunizmu ako politického smeru, A. Mach voči nemu od počiatkov svojej kariéry vystupoval jednoznačne s celou vehementnosťou. Rečnil proti nemu na autonomistických manifestáciách, písal proti nemu do tlačových orgánov HSĽS *Slovák*, *Slovenská pravda* či rodobraneckého periodika *Rodobrana*. Na formovanie Machových negatívnych postojov voči komunizmu mali bezpochyby vplyv prenikajúce správy o utrpení obyvateľov pod boľševickým panstvom v Sovietskom zväze. Rofnícka otázka a jej spravodlivé riešenie bola doslova jeho „srdcovou záležitosťou“, preto len ťažko niesol informácie o hladu roľníkov a perzekúciách ich rodín v Sovietskom zväze.³ Druhý silný moment antagonizmu voči komunizmu predstavovala jeho protináboženská rétorika kontrastujúca s ideológiou HSĽS, ktorá v Zväze sovietskych socialistických republík (ZSSR) nadobudla charakter otvoreného ťaženia spojeného s ničením kostolov a vyvražďovaním duchovných s cieľom sovietsku spoločnosť ateizovať podľa marxisticko-leninských téz. Keďže A. Mach v 20. rokoch ešte nemal na najvyššiu stranícku politiku priamy vplyv, jeho stanoviská možno najlepšie sledovať v dobovej tlači, kde sa prejavoval najvýraznejšie. Popri nešpecifickom protikomunistickom štýle článkov stojí za zmienku spomenutý prelínanie

² Antikomunizmus v zmysle tradičného konzervativizmu a učenia pápežských encyklik patril k pilierom ideológie HSĽS už od jej založenia v podmienkach rakúsko-uhorskej monarchie. Bližšie o téme pozri M U L Í K, P.: Vplyv katolíckej sociálnej náuky na politiku Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. In: LETZ, R. – M U L Í K, P. – BARTLOVÁ, A. (zost.): *Hlinkova slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945*. Martin 2006, s. 252–270.

³ V 20. rokoch A. Mach ako redaktor pôsobil v časopise *Roľník*, preto túto otázku vnímal veľmi citlivo.

latentného (neskôr čoraz neskrývanejšieho) antisemitizmu s komunizmom do obrazu „krivonosých červených pijavíc“. Uvedený slovný zvrät v rôznych variáciách tvoril súčasť výbavy Machovho žurnalistického slovníka. Akceptovanie tézy o „židobolševizme“ sa pre neho stalo meradlom hodnotenia komunizmu i v ďalších obdobiach. Práve v Židoch a komunistoch videl A. Mach povedľa centralizmu úhlavných nepriateľov slovenského národa, resp. politických požiadaviek jeho relevantnej časti, autonomistov. Politiku Komunistickej strany Československa (KSČ) vnímal ako politiku protislovenskú, argumentoval, že je v protiklade s politikou HSĽS, ktorej cieľe stotožňoval s túžbami celého národa. V rozpore so skutočnosťou ju navyše považoval i za stranu čechoslovakistickú,⁴ čo minimálne do určitej miery vyplývalo z veľmi svojsky interpretovaného postoja KSČ k Československej republike (ČSR) po podpise československo-sovietskej zmluvy roku 1935. A. Mach upozorňoval, že tolerovanie komunistov, či nebudaj ich možný podiel na moci môže vo svetle skúseností iných krajín viesť k bumerangovému efektu: „Pustite k moci, a to k rozhodujúcej moci ľavičiarov, a máte fašistickú diktatúru!“⁵

Napriek všetkým výhradám ku komunizmu a KSČ Machove súkromné vzťahy s komunistami ako jednotlivcami neboli vyložené zlé. Eudácki a komunistickí aktivisti mali síce diametrálne odlišné predstavy o fungovaní spoločnosti, v období prvej ČSR ich však popri rozdeľujúcich treťích plochách čosi aj spájalo – zväčša nie najružovejšie sociálne postavenie a jednoty republiky. Angažovať sa v štruktúrach HSĽS či KSČ v kontexte danej politickej situácie a kurzu štátnej politiky nemohlo znamenať nič iné, než finančné živorenie, rôzne prekážky a formy perzekúcie – i keď tie vzhľadom na demokratický charakter ČSR nemali drakonickú podobu.

V tomto duchu hodnotil slovenských komunistov A. Mach v knihe *Vo väzení*, ktorú písal formou denníkov roku 1929 v cele v súvislosti s procesom proti skupine Vojtech Tuha a spol.: „Ja som sa už len dosť narečnil a napísal proti boľševikom, a predsa milší sú mi a viac viem sympatizovať s poctivými komunistami, ktorých zatvárajú, ako s poturčencami slovenskými, ktorí dostávajú zbytkové statky. Takto sa pozerám na vec: Ten komunista môže byť pomýlený, ale rozhodne nemôže byť

⁴ Archiv bezpečnostných složek (ďalej ABS) v Prahe, fond (f.) Historický fond (ďalej H), 501–4. Denníky – zápis zo 4. 1. 1947.

⁵ *Slovák*, roč. 19, 1937, č. 70, s. 3. Viacerí vodcovia extrémnej pravice začínali svoju politickú kariéru ako ortodoxní socialisti. Najznámejšou takouto osobnosťou je Benito Mussolini; zo známejších spomeňme aspoň zakladateľa Francúzskej ľudovej strany (Parti Populaire Française) Jacquesa Doriota či bývalého socialistu Marcela Déata, lídra kolaborantského Národného ľudového zhromaždenia (Rassemblement national populaire).

podplatený. Ten bolševický pracovník môže byť zaslepený, vo svojej zaslepenosti vášnivý, fanatický, grobiánsky, ale pracuje z presvedčenia a poctive – hoci za utópiu, alebo za škodlivú vec. A keď sa dá za ňu zatvoriť, alebo zabiť, je martýrom. Pozná niektorých mladých komunistov slovenských alebo aspoň komunizmu blízkych inteligentov. Je na počudovanie, ako tí nezištne, obetave a nadšene pracujú. Vzdelávajú sa a vzdelávajú iných. Na kariéru, na slávu, na groše a vôbec na seba nemyslia...“⁶

Machove kontakty s komunistami sa začali v druhej polovici 20. rokov. Niekedy okolo roku 1925 – 1926 sa zoznámil s Ladislavom Novomeským. Oslovila ho nielen jeho publicistika, ale aj literárna tvorba, o ktorú sa A. Mach aktívne zaujímal.⁷ Práve styky s L. Novomeským prerástli časom do osobného priateľstva, ktoré pretrvalo i počas slovenského štátu. A. Mach sa v uvedenom období spoznal aj s Vladimírom Clementisom. Prvýkrát sa stretli na prednáškach o politických problémoch, ktoré organizovala ľavicová mládež. A. Mach sa s odstupom času vyslovil, že s niektorými pohľadmi prednášateľov na stretnutiach s mladými komunistami nesúhlasil (napríklad náboženská otázka), bol mu však blízky ich sociálny a hospodársky program.⁸ V. Clementis si A. Macha takisto svojím spôsobom vážil a roku 1929 ho oslovil, aby ako skúsený redaktor a glosátor spoločenského diania prispel do diskusie v ľavicovej revue DAV, dotýkajúcej sa aktuálnych kultúrnych problémov Slovenska.⁹ Hoci publikovanie Machovej reakcie v č. 3/1929 redakcia DAV-u avizovala,¹⁰ do diskusie napokon neprispel, čo zrejme súviselo s jeho už spomenutým pobytom vo vyšetrovacej väzbe.

Hrádza medzi A. Machom a slovenskými komunistami nebola nikdy taká vysoká, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Roku 1931 napríklad spoločne

6 MACH, A.: *Vo väzení*. Bratislava 1930, s. 154 – 155.

7 Národný archív (ďalej NA) v Prahe, f. ÚV KSČ, nezaraďené materiály ministerstva vnútra o Imrichovi Suckom (ďalej nezaraďené materiály MV o I. Suckom), Sucký – podsvazek. Výpoveď A. Macha z 18. 1. 1950.

8 Tamže.

9 Podnetom na širokú diskusiu literátov, umelcov, politikov a iných známych osobností bola publikovaná stať Ilju Erenburga v časopise DAV č. 1/1929. Redakcia okrem Macha oslovila celý rad ľudí, medzi inými Janka Alexyho, Janka Borodáča, Emila Belluša, Ivana Dérera, Hanu Gregorovic, Tida J. Gašpara, Jána Hvozďáka, Ferdiša Jurigu, Martina Jurigu, Štefana Krčméryho, Alberta Pražáka, Martina Rázusa, Antona Štefánka, Jozefa Siváka, Gejzu Vámoša, ale tiež obyčajných robotníkov, nezamestnaných, študentov atď. Anketa obsahovala štyri otázky: „1. Je Slovensko dľa Vášho názoru schopné samostatného kultúrneho vývoja bez orientácie k silnejšiemu kultúrnemu celku? 2. Ako nazeráte na rusofilstvo starých Slovákov a aký je Váš dnešný pomer k dnešnému Rusku? 3. Sledujete kultúrne pomery v SSSR? (školsko, literatúra, divadlo, film, veda, atď.) a aký je Váš pomer k nim? 4. Nemyslíte, že sovietska kultúra mohla by obroditi kultúrne pomery Slovenska?“ DAV, roč. 3, 1929, č. 1, s. 4.

10 DAV, roč. 3, 1929, č. 2, s. 27.

s Milom Urbanom podpísal manifest, ktorým komunisti protestovali proti tragédii v Košútoch, kde počas demonštrácie poľnohospodárskych robotníkov četníci zastrelili štyri osoby.¹¹ K prehĺbeniu kontaktov s predstaviteľmi mladej ľavicovo orientovanej inteligencie došlo na zjazde mladej generácie v Trenčianskych Tepliciach 25. – 26. júna 1932. Tu sa A. Mach spoznal s ďalším príslušníkom davickej skupiny Jánom Poničanom. S Gustávom Husákom sa v tomto období, ani počas vojnových rokov, osobne nepoznal,¹² i keď, prirodzene, vzájomne o sebe vedeli.¹³ Pre A. Macha znamenali výsledky trenčianskoteplického zjazdu významné memento. Odvtedy mal s komunistami ešte bližšie vzťahy.¹⁴

Osobné známosti A. Macha so slovenskými komunistami však jeho postoje ku komunizmu nijako neovplyvnili. V prejavoch naďalej vystupoval proti bolševizmu a akýmkoľvek snahám reprezentácie ČSR o zblíženie so Sovietskym zväzom. Ukázalo sa to napríklad počas piešťanského zjazdu HSLS v septembri 1936, ktorého zavŕšenie predstavovalo prijatie manifestu odsudzujúceho marxistickú ideológiu. Hlavný podiel na koncipovaní textu mal Ferdinand Ďurčanský, A. Mach ho skrátil a upravil, aby vyznel čo najpresvedčivejšie.¹⁵

Stupňované autonomistické požiadavky A. Macha sa u komunistov nestretali s podporou. Slovenskí stúpenci KSČ z radov jeho známych si uvedomovali, že je nevyhnutné riešiť odkladanú národnostnú otázku. Pod tlakom novej politiky jednotného ľudového frontu proti fašizmu, ktorú razila III. Internacionála, mu však tieto aktivity vyčítali. L. Novomeský vytykal A. Machovi, že nevhodne formuluje požiadavky v duchu hesla „i za cenu republiky“. Podľa Novomeského eskalovanie národnoemancipačného zápasu v ľudáckych intenciách a daných geopolitických súradniciach neslúži záujmom národa, ale nahráva Hitlerovým plánom na dezintegráciu republiky.¹⁶

11 VNUK, F.: *Mat svoj štát znamená život*, s. 86. Bližšie o košútskych udalostiach pozri publikáciu JONÁŠOVÁ, A. (zost.): *Košúty 1931 – 1976*. Galanta 1976.

12 NA, f. ÚV KSČ, nezaraďené materiály MV o I. Suckom, Podsvazek zprav a protokolů. Výpoveď A. Macha z 28. 5. 1958. Túto informáciu mi v osobnom rozhovore 4. 11. 2008 potvrdil manžel mladej dcéry A. Macha Karol Kubík.

13 Prirodzene už od prelomu 30. a 40. rokov, keďže medzi A. Machom a G. Husákom bol takmer 12-ročný vekový rozdiel a v čase, keď bol A. Mach verejne známou osobnosťou, G. Husák ešte len študoval.

14 „Bol som nadšený, že on a ostatní jeho druhovia pristúpili v otázke autonómie na našu platformu, a to bolo základom prehlbovania našich priateľských stykov. Schádzali sme sa v kaviarni, na súkromných bytoch a prejednávali kultúrne otázky, a tak sme sa stále zblížovali.“ Tamže, Sucký – podsvazek. Výpoveď A. Macha z 18. 1. 1950.

15 Líniu, s ktorou sa stotožnil aj A. Mach, najvehementnejšie presadzoval F. Ďurčanský na stránkach časopisu mladej generácie ľudákov *Nástup*. ZEMKO, M.: *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava 2010, s. 217 – 225.

16 NA, f. ÚV KSČ, nezaraďené materiály MV o I. Suckom, Sucký – podsvazek. Výpoveď A. Macha z 18. 1. 1950.

Vzťahy A. Macha s komunistami sa dostali na novú úroveň po 6. októbri 1938, no najmä po júli 1940, keď sa stal ministrom vnútra Slovenskej republiky a opätovne hlavným veliteľom Hlinkovej gardy.¹⁷ Do Machovho rezortu patrila aj politická polícia ľudáckeho režimu – Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), ktorej úlohou bolo okrem iného viesť vyšetrovania voči komunistom.¹⁸ O výsledkoch vyšetrovania pracovníci jednotlivých referátov ministra informovali zväčša len vo vybraných prípadoch alebo na jeho vyslovenú požiadavku, no každopádne o protikomunistickej činnosti ÚŠB mal napriek omnoho širšej agende prislúchajúcej do jeho kompetencie dobrý prehľad. Detaily mnohých káuz si pamätal ešte aj dlho po vojne.

Práve v súvislosti s perzekúciami komunistov sa mimoriadne dôležitý stal osobný kontakt A. Macha s L. Novomeským, ale aj s guvernérom Slovenskej národnej banky (SNB) Imrichom Karvašom. S I. Karvašom sa A. Mach poznal od roku 1932 a mal s ním dobré vzťahy. Vážil si ho predovšetkým ako experta pre jeho erudíciu v hospodárskych otázkach. Počas slovenského štátu s ním absolvoval viacero stretnutí v Slovenskom klube, v súkromí a iných miestach, kde I. Karvaš opakovane intervenoval za niekoľkých komunistov (Jána Púlla, Michala Faltana, Félixa Vašečku a i.). Pred A. Machom sa netajil, že udržiava styky aj s G. Husákom, ktorého A. Mach považoval za málo nebezpečného salónneho komunistu.¹⁹ Touto optikou sa pozeral na G. Husáka pre jeho „buržoázne zameranie“²⁰ a podporu slovenských národných požiadaviek, čo bolo v rozpore s ideou proletárskeho internacionalizmu.

A. Mach, vďaka o kontaktach I. Karvaša s občianskou a ľavicovou opozíciou, sa snažil guvernéra SNB ovplyvňovať počas rozhovorov aj názorovo. Očakával, že predstreté myšlienky bude šíriť i v diskusiách s členmi opozičného tábora. Pri uplatňovaní relatívne umiernennej politiky voči komunistom vychádzal zo stanoviska, že „Husák a spol. pozerajú sa rozumne na otázku, ktorú som kládol ako podmienku, totiž, aby sa nestalo nič, čím by sa vyvolalo obsadenie Slovenska alebo zhoršenie pomerov“.²¹ Popri I. Karvašovi bol hlavnou intervenujúcou osobou u A. Macha L. Novomeský, ktorý podľa Machových slov z času na čas chodieval za ním priamo do ministerskej kancelárie aj priateľsky si posediť na kávu.

¹⁷ Po Machovom odvolaní v máji 1940 až do salzburských rokovaní funkciu vykonával František Galan.

¹⁸ O činnosti ÚŠB pozri dosiaľ najpodrobnejšiu monografiu MEDVECKÝ, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu: kauza Imrich Sucký*. Bratislava 2007.

¹⁹ Archiv Ústavu pamäti národa (ďalej AÚPN) v Bratislave, f. A2/1, škatuľa číslo (šk. č.) 1. Elaborát A. Macha z konca 50. rokov.

²⁰ Tento termín použil A. Mach vo výpovedi pred súdom v procese s G. Husákom a spol. AÚPN, f. A2/1, šk. č. 1. Elaborát A. Macha z konca 50. rokov.

²¹ AÚPN, f. A2/1, šk. č. 1. Elaborát A. Macha z konca 50. rokov.

Pokusy o ovplyvňovanie mienky komunistov sa dočkali aj praktickej realizácie. Po útoku na Sovietsky zväz usporiadali pre vybraných exponovaných komunistov zájazd na územia okupovanej Ukrajiny. Na akcii sa priamo podieľal A. Mach.²² Okrem poučenia slovenských komunistov očakával tiež propagandistický efekt. Účastníci výpravy mali vycestovať do Chyrówa a oboznámiť sa so zverstvami, ktoré na civilnom obyvateľstve v okolitých obciach a mestách spáchala sovietska NKVD.²³ Na zájazde sa okrem G. Husáka zúčastnili aj Michal Faltan, Miroslav Clementis, Ján Poničan či brat a syn Marka Čulena.²⁴ A. Mach vyjadril spokojnosť s výsledkom zájazdu, hoci sa od účastníkov nedočkal sumarizujúcich reportáží, ktoré pôvodne požadoval. G. Husák na túto požiadavku reagoval slovami, že sa nemôže vyjadriť o tom, čo videl, keďže nevie, čo z ukazovaných zločinov bola pravda a čo fabulácia. Zájazdu na Východ predchádzala vlna zatýkania členov komunistickej ilegality. Osobné kontakty L. Novomeského s A. Machom opäť zohrali úlohu, keď niektoré zadržané osoby onedlho po intervencii prepustili.²⁵ Výmenou za to, že ich ponechali na slobode, každý sám sľúbil, že v budúcnosti nebude nikdy podnikáť akcie protištátneho charakteru.²⁶

L. Novomeský hovoril s A. Machom v osobných rozhovoroch celkom bez škru-púl, no pritom si udržiaval patričný diplomatický takt. Počas jednej z recepcií pri príležitosti návštevy rumunských spisovateľov a slovenských spisovateľov žijúcich v Maďarsku napríklad svojmu starému kolegovi zo žurnalistickej spoločnosti

²² V archívoch sa zachoval napríklad aj telegram vojenským orgánom z 12. 8. 1941 s otázkou, kedy je možné spomínanú exkurziu uskutočniť. Podrobnosti mal s A. Machom predebatovať minister národnej obrany Ferdinand Čatlos pri jeho návšteve Bratislavy 15. 8. 1941. AÚPN, f. A2/1, šk. č. 1. Telegram so žiadosťou o zabezpečenie zájazdu komunistických intelektuálov na Ukrajinu.

²³ Podľa Martina Lacka k masovým vraždám väzňov NKVD priamo v Chyrówe nedošlo, avšak napríklad v susednom Sambore padlo za obeť sovietskej politickej polícii v rozmedzí 22. – 26. 6. 1941 aspoň 600 osôb. Časť z nich usmrtili pravdepodobne už skôr, niektorých dokonca zaživa zamurovali. LACKO, M. (zost.): *Dotyky s boľševizmom (Dokumenty spravodajstva slovenskej armády 1940 – 1941)*. Bratislava 2009, s. 122. Pavel Mičianik uvádza okolo 800 obetí. Porovnaj MIČIANIK, P.: *Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu I. (1941 – 1944)*. V *operácii Barbarossa*. Banská Bystrica 2007, s. 156.

²⁴ L. Novomeský sa ceste na Východ vyhol, čo mu obžaloba v procese proti buržoáznym nacionalistom mimoriadne zazlievala. Svojou neúčastou údajne preukázal svoje politické prepojenie s A. Machom, ktorého ÚŠB celú akciu koordinovala.

²⁵ NA, f. ÚV KSČ, nezaraďené materiály MV o I. Suckom, Sucký – podsvazek. Výpoveď A. Macha z 18. 1. 1950.

²⁶ ABS, f. Ministerstvo národnej bezpečnosti (ďalej MNB), zv. 62. Výpoveď A. Macha v hlavnom pojednávaní s buržoáznymi nacionalistami. Za poskytnutie dokumentu ďakujem Martinovi Mockovi.

povedal, že ľudácky režim považuje za jemnú formu fašizmu, ale pritom oceňuje, že v porovnaní so všetkými kapitalistickými štátmi je najmiernejší.²⁷

Roky 1941–1943 boli pre komunistickú ilegality obdobím otrasov.²⁸ ÚŠB jej činnosť pozorne monitorovala a postupne rozbila štyri ilegálne vedenia Komunistickej strany Slovenska (KSS).²⁹ Mnohých komunistov pozatýkala. Spoločne so zatýkaním sa hromadili nové a nové intervencie. Na malom Slovensku dochádzalo k paradoxným situáciám – napríklad aj v rámci samotnej ÚŠB, kde post prednostu protikomunistického oddelenia prevzal Novomeského bratanec Pavol Prikoša.

Z povojnových prominentov sa na základe príhovoru u A. Macha dostal na slobodu Igor Daxner, neskorší predseda senátu Národného súdu.³⁰ G. Husáka zatkli 22. mája 1942 a vo väzbe strávil len 6 dní, napokon súd nad ním 13. novembra 1943 vyniesol oslobodzujúci rozsudok. Podobne sa skončilo aj posledné zatknutie G. Husáka v marci 1944, keď podnet na prešetrenie jeho činnosti podal policajný atašé nemeckého vyslanectva Franz Goltz. Išlo o mimoriadne závažné obvinenia z chystaného prevratu. Celé vyšetrovanie, ktoré viedol inšpektor Imrich Sucký, však v zmysle inštrukcií šéfa ÚŠB Jozefa Beňušku (za ktorými stál nepochybne opäť A. Mach), prebehlo len pro forma na upokojenie Nemcov.³¹ Tí kritizovali laxný prístup pri zákroku proti nepriateľom režimu a slovenským orgánom ponúkali služby gestapa. Prezident Jozef Tiso ponuku odmietol, súčasne však inštruoval A. Macha, aby ÚŠB pristupovala ku komunistom menej zhovievavo.

Nepochybne zaujímavá otázka vo vzťahu Macha s komunistami je, či a do akej miery bol minister vnútra informovaný o pripravách plánovaného Povstania. Staršia historiografia nepresne udávala, že jeho vypuknutie ľudákov zasakovalo. Nie je to však celkom pravda. Ako potvrdil A. Mach, prostredníctvom spravodajských kanálov ÚŠB sa k nemu dostali informácie o Vianočnej dohode z decembra 1943 vrátane mien účastníkov stretnutia i o viacerých schôdkach ilegality (Turčianske Teplice, Železná, Bratislava), avšak netušil žiadne konkrétosti. Prostredníctvom J. Beňušku a gen. Augustína Malára vedel o hesle „Krakov“³², o ktorom sa dotyční dozvedeli z odbojových kruhov.³³ Postupom času si súvislosti priprav Povstania uvedomoval čoraz viac.

²⁷ Tamže.

²⁸ Rovnako to vnímal aj G. Husák. HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1964, s. 42.

²⁹ Bližšie pozri ŠVRNÝ, M.: *Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944*. Banská Bystrica 2013.

³⁰ Okolnosti popisuje vo svojich memoároch A. Mach: MACH, A.: *Z ďalekých ciest*, s. 180–182.

³¹ MEDVEČEK, M.: *Spravodajské eso slovenského štátu*, s. 150–151.

³² Bolo to heslo Vojenského ústredia riadeného pplk. Jánom Golanom. Podľa optimálneho scenára malo Povstanie vypuknúť po tom, keď sovietske vojská dosiahnu

Zaujímavé a zároveň posledné stretnutie A. Macha s L. Novomeským pred Povstaním sa odohralo v auguste 1944, keď L. Novomeský prišiel intervenovať za prepustenie Viliama Širokého a Júliusa Ďuriša, čo A. Mach vzhľadom na možné dôsledky v danom čase odmietol. V rozhovore sa L. Novomeský snažil sondovať jeho postoje k aktuálnym otázkam politického vývoja. Poukazoval na fakt, že Nemecko už vojnu prehralo a nescelo zisťovať, či slovenská vláda alebo A. Mach neuvažujú o možnosti prebehnúť na druhú stranu, pretože podľa jeho slov bola situácia na to už zrelá. Podľa A. Macha sa mu L. Novomeský snažil v dialógu nadbiehať: s uznaním sa vyjadroval o jeho posledných rečiach a zabránení hroziacim násilnostiam po bombardovaní rafinérie Apollo. Ministra vnútra však do plánov odboja zasvätiť nechcel a A. Mach zasa opätne chcel L. Novomeského čo najviac vyťažiť v spojitosti s plánovanými akciami a nakloniť ho na svoju stranu argumentujúc, že prípadný prevrat by mohol pre Slovensko skončiť katastrofou. „Zostalo však len pri akademickom diskurze, pričom každý zostal na svojom známom stanovisku,“ podotkol neskôr A. Mach.³⁴ Intenzívne styky L. Novomeského s A. Machom nikdy nespochybňoval ani G. Husák, ktorý ich však interpretoval len v rovine boja ilegálnej KSS s „fašistickou buržoáziou“.³⁵

Za malé pozastavenie stoja Machove kontakty aj s ďalšími komunistami. Počas slovenského štátu sa príležitostne stretával so starým známym J. Poničanom. A. Mach s ním prichádzal do kontaktu pri návštevách zahraničných spisovateľov, v budove Spolku slovenských spisovateľov, ktorú pravidelne navštevoval, a sporadicky v kaviarňach či náhodne. So spoluzakladateľom časopisu DAV a neskôr jedným zo spoluobvinených v procese proti buržoáznym nacionalistom Danielom Okálím väzby neudržiaval. Na intervenciu redaktora Viliama Kovára,

Krakov. Počítalo sa s tým, že slovenská armáda na východnom Slovensku im následne pomôže so zabezpečením prechodu cez Duklianský priesmyk na Slovensko, ktoré vojensky obsadí.

³³ AÚPN, f. A2/1, sk. č. 1. Elaborát A. Macha z konca 50. rokov. A. Mach sa po svojom prepustení z väzenia roku 1968 na margo pokusov bezpečnostného aparátu zabrániť vypuknutiu Povstania vyjadril nasledovne: „Mali sme dôkazy, prípadne vážne podozrenie o príprave takejto akcie. Šlo o niekoľko desiatok dôstojníkov, prevažne pijanov. Zorganizovali sme jednotku Hlinkovej gardy s autami a pripravili šport hotel na Donovaloch, kde by sme ich vzali do preventívnej väzby. Tam by si mohli vziať aj ženy a počas zaistenia by im šiel plat. Pred začatím akcie sme poslali po niekdajšom prezidentovom ministranovi zoznam dotýčnych dôstojníkov. Prezident ukázal tento zoznam Čatlošovi a ten ich varoval.“ KUBÍK, K.: *Cesty denníkov, odkazov a listov Alexandra Macha*. In: MACH, A.: *Ozákvanie... s nádejou*. Denníky, odkazy a listy 1945–1947. Nevydaný rukopis v zbierke autora, s. 413.

³⁴ AÚPN, f. A2/1, sk. č. 1. Elaborát A. Macha z konca 50. rokov.

³⁵ HUSÁK, G.: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*, s. 72–73.

svojho priateľa, Mach takisto vybavil, aby prepustili D. Okáliho z väzenia, keď ho zadržali za protištátné výroky.³⁶

Za koketovanie so známymi opozične naladenými osobami A. Macha podobili v auguste 1944 zdrvivúcej kritike v radoch Hlinkovej gardy, ktorú stále ako hlavný veliteľ viedol. Najskôr Machov „liberálny“ prístup kritizovala skupina gardistických národnosocialistických dôstojníkov okolo Otomara Kubala, Vojtecha Košovského, Štefana Rabinu, Róberta Kubičku a Antona Sabola-Palka na audiencii u prezidenta J. Tisa.³⁷ Na tieto prejavy nadviazala roztržka počas vodcovskej školy HG v Bojniciach, keď A. Mach požiadal revolučne naladených gardistov, aby voči odboju nepodnikali žiadne akcie a čakali, čo prinesie vývoj.³⁸ Táto roztržka integrálne zapadala do vnútorného sporu v HG, ťahnuceho sa prinajmenej od začiatku roku 1943.³⁹ Uvedené faktory sa citeľne podpísali pod Machov pád z funkcie veliteľa gardy v septembri 1944. Po vypuknutí Povstania ho nahradil energetickejší O. Kubala. Vo funkcii ministra vnútra A. Mach zotrval i naďalej.

A. Mach si po udalostiach z jesene 1944 uvedomil, že politika „mäkkej ruky“ voči odboju zlyhala.⁴⁰ Túto skutočnosť si však pripúšťal len veľmi ťažko a naopak, z „tragédie“, pod ktorou chápal vyvolanie ozbrojenej akcie a s ňou späté materiálne škody a straty na ľudských životoch, vinil predstaviteľov odbojových kruhov. Na rozdiel od niektorých iných politikov ľudáckej garnitúry ale správne tušil, že čas ich vlády sa chýli ku koncu. V tomto zmysle odpovedal aj na otázku národohospodára Petra Zatka, čo urobí, keď front príde na Slovensko a spolu s ním sovietske vojská: „Potom nám nezostane nič iné, len odovzdať vládu do rúk Laca Novomeského.“⁴¹

Po obnovení Československa v máji 1945 sa pomer A. Macha k slovenským komunistom obrátil. Popredné osobnosti odboja získali posty povereníkov

jednotlivých rezortov a bývalý minister vnútra sa stal väzňom, čakajúcim na proces. V atmosfére horlivých snáh o zúčtovanie s exponentmi vojnovnej éry si A. Mach nerobil ani najmenšie nádeje a očakával svoju popravu. Jeho vyrovnané rozpoloženie a zmierenie sa s najvyšším trestom dokladujú i zachované osobné denníky z rokov 1946–1947. Hrdelný rozsudok, ako je známe, nad ním napokon nevyhlásili. Nie je cieľom tejto štúdie hodnotiť priebeh pojednávania.⁴² Mali by sme sa však pozastaviť pri probléme, prečo Národný súd A. Machovi udelil len trest tridsať rokov odňatia slobody, a nie trest smrti.

Táto otázka sa v minulosti stala predmetom rôznych konšpiračných teórií. Jedna z nich hovorila, že o záchranu Machovho života sa z vďaka za relatívne pokojný život počas vojny pričínili sám G. Husák. Takáto verzia je však veľmi nepravdepodobná, najmä ak zohľadníme Husákov neúprosný nepriateľský postoj k ľudákovi. Podľa druhej teórie išlo o iniciatívu L. Novomeského, ktorý v Machov prospech vypovedal i počas súdu.⁴³ Je diskutabilné, do akej miery mohol Novomeského lobbings ovplyvniť rozhodnutie senátu Národného súdu a či vôbec L. Novomeský takéto zákulisné aktivity vyvíjal. A. Mach si s ním tieto záležitosti vydiskutoval po svojom predčasnom prepustení z väzby roku 1968 v dlhom šesťhodinovom rozhovore v súkromnom byte v Bratislave. Z tohto stretnutia existuje i záznam, ktorý však vlastník bytu odmieta historikom vydať na vedeckovýskumné účely.⁴⁴

Najrozšírenejšou a všeobecne akceptovanou teóriou je, že o zhovievavý verdikt pre A. Macha sa postarali samotní protagonisti procesu. Je viac než zrejmé, že ich prístup k posudzovaniu Machovej viny bol značne odlišný než v Tisovom prípade. Prokurátor Anton Rašla ho vysvetľuje Machovou kajúcnosťou a nepriamym tlakom predsedu senátu I. Daxnera, aby rozlišovali medzi previnením ministra vnútra a prezidenta Slovenskej republiky odlišnými rozsudkami. Rozdielnosť verdiktov – hoci v prísnejšej podobe (poprava zastrelením verzus potupnejšia poprava obesením) pritom navrhoval aj sám A. Rašla.⁴⁵

Odročenie rozsudku nad A. Machom pod zámenkou zdravotnej indispozície obžalovaného a následne vynesenie rozsudku v osobitnom pojednávaní 15. mája 1947, na ktorého základe ho neodsúdili na smrť, malo pre I. Daxnera neprijemné konsekvencie. Vyvrcholili až jeho odvolaním, čo iniciovali členovia

36 ABS, f. bývalý Studijní ústav MV, S–Zbierka rôznych písomností (ďalej S), 552–2. Správa o výsledku vyšetrovania nepriateľských zjavov na Slovensku z 8. 3. 1950.

37 PREČAN, V. (zost.): *Slovenské národné povstanie 1944. Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava 1971, s. 134–135.

38 Proti pôsobeniu A. Macha vo vrcholových funkciách sa ozvali aj ďalší, napr. Tido J. Gašpar alebo prvý veliteľ nemeckých okupačných síl Gottlob Berger. SOKOLOVÍČ, P.: *Hlinkova garda 1938–1945*. Bratislava 2009, s. 389.

39 O vtedajších rozporoch vo vnútri HG pozri hlásenie poradcu Viktora Nagelera za rok 1943: Bundesarchiv Berlin, R 70–Slowakei/336; NA, f. Prezidium ministerstva vnútra, 225–1498–4.

40 „Kto mohol vedieť, že títo ľudia sa raz stanú ministrami! Keby som bol vedel, že sa stanú takí významní, je isté, že by som si ich bol viacej všimol.“ AUPN, f. A2/1, šk. č. 1. Agentúrna správa J. Vicena o rozhovore s A. Machom zo 4. 2. 1959.

41 TEREN, Š. (zost.): *Národohospodár Peter Zatka spomína*. Liptovský Mikuláš 1993, s. 115.

42 O priebehu procesu pozri bližšie napr. KAPLAN, K.: *Dva retribuční procesy*. Praha 1992.

43 Podľa historika Ivana Kamenca bola Novomeského výpoveď dodatočne modifikovaná. Bližšie pozri KAMENEC, I.: Svedectvo Ladislava Novomeského v procese s Alexandrom Machom pred Národným súdom v Bratislave z roku 1946. In: *Historický časopis*, roč. 42, 1994, č. 3, s. 553–562.

44 Informáciu mi poskytol kolega Tomáš Černák v rozhovore zo 4. 5. 2013.

45 RAŠLA, A. – ŽABKAY, E.: *Proces s dr. Jozefom Tisom*. Bratislava 1990, s. 51–54.

Demokratickej strany v Predsedníctve Slovenskej národnej rady. Miernejší rozsudok pre A. Macha hodnotili ako priehľadné zinscenované divadlo. Demokratický poslanec Štefan Kočvara neproklamoval len osobný pohľad na vec, keď v parlamentnej reči vyhlásil: „Machova choroba bola vymyslená, aby mohol byť vynesený nový rozsudok. 15. apríla 1947 bol A. Mach smrteľne chorý, že sa nemohol dostaviť k súdu k vypočutiu rozsudku, ale 7. mája 1947 už bol zdravý ako repa, aby mohol ísť svedčiť v procese proti G. Zigovi.“⁴⁶ V tejto súvislosti sa núka analógia s tým, ako sa k I. Daxnerovi zachoval A. Mach v období slovenského štátu, keď budúceho predsedu senátu Národného súdu väznili pre ilegálnu činnosť. Na intervenciu spisovateľky Maše Haľamovej A. Mach v spolupráci s prednostom zdravotného odboru Ministerstva vnútra Františkom Šubíkom zariadil jeho preradenie z cely do nemocnice, kde I. Daxner žil bez väčších obmedzení a pred termínom súdneho pojednávania ušiel.⁴⁷ Vylúčenie Machovej veci z kauzy J. Tiso a spol. historiografia vrátane priamych aktérov hodnotí ako účelové, no každopádne sám A. Mach retrospektívne priznáva, že v druhej polovici procesu sa mu tuberkulóza skutočne vrátila a v dobrom stave ho museli udržiavať liečivami. I po prevoze do Leopoldova zotrval istý čas vo väzenskej nemocnici a až neskôr ho preradili k ostatným trestancom.⁴⁸

Úvahy historika by sa však nemali ľahkovážne uspokojiť s Rašlovou interpretáciou. Machova kajúcnosť nemusela byť hlavným a možno ani podstatným dôvodom jeho záchrany. Komunisti, resp. Štátna bezpečnosť (ŠtB – v tom čase už výrazne pod vplyvom komunistov) si boli veľmi dobre vedomí, že bývalý minister vnútra slovenského štátu pre nich predstavuje vynikajúci informačný zdroj pri získavaní správ s cieľom diskreditovať demokratov a ďalšie protikomunistické sily na Slovensku.⁴⁹ Z pragmatického hľadiska teda mohli mať sami záujem na tom, aby A. Mach nebol odsúdený na hrdelný trest.

Kontakty A. Macha s komunistami sa jeho dlhoročným odlúčením od reality bežného života na slobode neskončili. Už onedlho po februárovom prevrate roku 1948 prebehla Československom vlna očisty od vonkajších a neskôr i vnútorných nepriateľov KSČ. A. Mach bol do diania vtiahnutý najmä v súvislosti s procesom

proti tzv. buržoáznym nacionalistom.⁵⁰ Intenzívne spravodajské vyťažovanie A. Macha sa začalo už v priebehu roka 1949, keď ho v leopoldovskej väznici opakovane navštívil prokurátor Ján Feješ a bezpečnostný referent pri Ústrednom výbore (ÚV) KSS Oskar Valášek. S väzeným prominentom ľudáckeho režimu viedli dlhé rozhovory, pričom Feješ (zrejme ako určitú formu odmeny⁵¹) pre neho vybavil dočasné premiestnenie z Leopoldova do Bratislavy. V hlavnom meste sa A. Mach podroboval stomatologickým vyšetreniam v ordinácii zubného lekára ÚV KSS Zoltána Čierneho a mimo oficiálnych návštev určených predpismi sa stretával so svojou manželkou.⁵²

Predbežne vyhodnotený spravodajský materiál ŠtB považovala za nepriestrelný dôkaz o nepriateľskej činnosti G. Husáka a L. Novomeského.⁵³ Gro vykonštruovanej obžaloby v podstate tvorila téza, podľa ktorej bol G. Husák spoločne s L. Novomeským v období slovenského štátu „Machovým agentom“. Na plenárnom zasadnutí ÚV KSS 6. – 7. apríla 1950 V. Široký otvorene obvinil G. Husáka, že nedokázal zabezpečiť vyslobodenie politických väzňov z nitrianskej väznice pred Povstaním⁵⁴ a zúčastnil sa na zájazde na Ukrajinu v auguste 1941. Husákova obrana (hoci vychádzala zo skutočného základu) bola márna.⁵⁵ Prokurátorský výklad činnosti vedúcich predstaviteľov V. ilegálneho ÚV KSS sa opieral o vnútrostranícke rozpory, podobne aj L. Novomeskému vyčítal, že hoci „dokázal za seba tak ponížujúcim spôsobom orodovať“ (u A. Macha – pozn. A. H.), svojím súdruhom (menovite V. Širokému a J. Ďurišovi) v ťažkostiach nepomohol. Okrem toho konkurenti v KSČ obviňovali Novomeského, že pomáhal Machovej rodine počas väznenia bývalého ministra vnútra, keď jeho manželka a deti mali existenčné problémy.⁵⁶

⁵⁰ K interpretácii pojmu bližšie pozri ČÍSAŘ, Č.: *Buržoázy nacionalizmus a proletársky internacionalizmus*. Bratislava 1949, s. 19 – 22. K okolnostiam a priebehu procesu napr.: BARNOVSKÝ, M.: Proces s takzvanými buržoáznymi nacionalistami. In: PERNES, J. – FOITZIK, J. (zost.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno 2005, s. 158 – 170; KINČOK, B.: Politicko-propagandistické pozadie procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami na Slovensku. *Pamät národa*, roč. 7, 2011, č. 2, s. 30 – 49.

⁵¹ Aj v Leopoldove už totiž v tom čase bola vybudovaná kvalitná zubná ambulancia.

⁵² PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov 2004, s. 395.

Tieto rozhovory s O. Valáškom neskôr A. Mach potvrdil.

⁵³ ABS, f. S. 552 – 2. Správa o výsledku vyšetrovania nepriateľských zjavov na Slovensku z 8. 3. 1950. L. Novomeského správa navyše označila ako tzv. aktivistického novinára. Bezpochyby išlo o terminologickú analógiu s českými novinármi (Vladimír Krychál, Karel Lažnovský, Antonín Kožíšek a i.), ktorí sa v období Protektorátu Čechy a Morava dali do služieb nacistických okupantov.

⁵⁴ V. Široký bol medzi nimi.

⁵⁵ RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha 2012, s. 401.

⁵⁶ ABS, f. S. 552 – 2. Správa o výsledku vyšetrovania nepriateľských zjavov na Slovensku z 8. 3. 1950.

⁴⁶ SYRŇÝ, M.: *Slovenskí demokrati '44 – 48*. Banská Bystrica 2010, s. 290.

⁴⁷ MACH, A.: *Z ďalekých ciest*, s. 180 – 181.

⁴⁸ NA, f. ÚV KSČ, nezaraďené materiály MV o I. Suckom, Sucký – podsvazek. Výpoveď A. Macha z 18. 1. 1950.

⁴⁹ V dlhodobom horizonte nemožno vylúčiť ani kalkulovalie s Machovým využitím v politických procesoch. Otázkou, pravda, zostáva, či niekto z komunistov takto uvažoval už na jar 1947. Túto verziu podporuje výpoveď I. Daxnera z roku 1951, i keď vzhľadom na historické súvislosti jej vzniku je hodnota takéhoto prameňa prinajmenšom sporná. NA, f. ÚV KSČ, nezaraďené materiály MV o I. Suckom, Záznamy a zprávy, s. 102. Za poskytnutie dokumentu ďakujem Martinovi Mockovi.

Znovunastolenie Širokého demagogických obvinení prišlo na rad počas IX. zjazdu KSS 24. – 27. mája 1950, ako aj počas zasadnutia ÚV KSS 18. – 20. apríla 1951. Podľa Širokého interpretácie dvojica G. Husák – L. Novomeský zhodne úmyselne sabotovala prípravu Povstania, a keď sa im ich nepodarilo zmať, pridali sa na povstaleckú stranu vraj len preto, aby sa vlastnými silami pričínili o udržanie „buržoáznej“ línie slovenskej politiky. Celá ich činnosť vraj sledovala naplnenie cieľov nekomunistickej časti politického spektra a bola v súlade s inštrukciami A. Macha. Buržoázni nacionalisti podľa Širokého slovníci podkopávali jednotu medzi Čechmi a Slovákmi na jednej strane a Sovietskym zväzom na druhej strane, ale dokonca sa pokúšali zachovať integritu samostatného slovenského štátu.⁵⁷ Štátna bezpečnosť a tzv. komisia straníckej kontroly, ktoré viedli paralelné vyšetrovania slovenských komunistov, vytvorili na základe získaných informácií prokurátorskú fabuláciu: L. Novomeský, ktorého dôverné styky s A. Machom neboli na Slovensku nijakým tajomstvom, sa opakovane postaral o Husákovu prepustenie z väzby, pričom následne obaja pôsobili ako agenti ministra vnútra, infiltrovaní v rámci komunistickej ilegality.⁵⁸ G. Husákovi v pripravovanom procese mimoriadne priťažili i ďalšie veľmi svojsky interpretované udalosti. Patrílo medzi ne prepustenie zadržovaných ľudákov a gardistov z interného tábora na zámku v Slovenskej Ľupči pred ústupom povstalcov do hôr či exemplárne potrestanie demoralizovaných partizánov, ktorí 17. septembra 1944 pri obci Hájniki zavraždili 11 osôb.⁵⁹

Vyšetrovacie orgány o týchto udalostiach A. Macha opakovane zápisnične vypočuli. Na margo stíhaných slovenských komunistov pri výsluchu uviedol: „Túto skupinu ľudí by som nemohol označiť z môjho hľadiska za nacionalistov. Boli to intelektuáli, ktorí sa hrdo hlásili k slovenskému národu, ktorí boli proti pražskému centralizmu a za vyriešenie slovenského problému v zmysle uznania práv národnej samobytnosti Slovenska.“⁶⁰

Kým Machove výpovede z roku 1950 v ranom štádiu vyšetrovacieho procesu ešte niesli pečať vierohodnosti, tie z neskoršieho obdobia jednoznačne ovplyvnili orgány ŠtB – či už „spracovaním“ A. Macha, alebo sfalšovaním zápisníc. Konfrontácia s G. Husákom z 20. augusta 1953 obsahom plne zapadá do réžie organizátorov procesu.⁶¹

57 RYCHLÍK, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*, s. 406.

58 Tamže, s. 407.

59 Tamže, s. 410. Do skupiny zavraždených patrili napríklad poslanec slovenského snemu Anton Šalát či predseda Obilnej spoločnosti pre Slovensko Ján Klinovský.

60 NA, f. ÚV KSČ, nezaraďené materiály MV o I. Suckom, Sucký – podsvazek, Výpoved A. Macha z 18. 1. 1950.

61 Tamže. Konfrontácia A. Macha s G. Husákom z 20. 8. 1953.

Návrh obžaloby vypracovali prokurátor Ladislav Gešo v spolupráci s náčelníkom správy vyšetrovania ministerstva vnútra pplk. Milanom Moučkom. O obľudnosti konštruktov netreba obsiahlejšie písať, keďže ich obsah bol predmetom viacerých starších prác. L. Novomeský sa podľa obžaloby A. Machovi „zbabelo... a ponížene zaviazal, že bude pracovať pre slovenský fašistický režim“, G. Husákovi sa kládlo za vinu, že údajne mu A. Mach dôveroval.⁶² Režiséri si dali na scenári a komplexnom zabezpečení procesu dôkladne záležať: A. Mach vypovedal na druhý deň procesu hneď ako prvý svedok.⁶³ Do Bratislavy ho priviezli z Leopoldova v luxusnom autobuse a po celý čas procesu sa oňho príkladne starali.⁶⁴ V samotnom procese zohral len rolu štatistu – o všetkom bolo rozhodnuté vopred.

V roku 1956 sa A. Mach stretol s G. Husákom v spoločnej celi. Podobne, ako s každým iným spoluväzňom, i s ním sa pokúšal osobne zbližiť, avšak na rozdiel od iných komunistických intelektuálov⁶⁵ sa mu to nepodarilo. S odstupom času ho A. Mach zhodnotil ako ortodoxného straníka, pre ktorého bola KSČ – napriek tomu, ako sa k nemu zachovala – všetkým: „Vždy zatatý, vždy dôsledne najprv komunista, potom komunista a až kdesi na posledných miestach to ostatné... Nikdy nepovedal slova proti strane... Poznal som ho ako suchého realistu, ale v otázke strany bol mystikom, bola mu bohom, alfou a omegou, i keď ho odkopla, zavrhlá, a málo chýbalo, že ho nepopravia ako Clementisa.“⁶⁶

Okrem osobných vzťahov s komunistami treba spomenúť aj Machov vnútorný vývoj v otázke hodnotenia komunizmu po roku 1945. Pod vplyvom prieniku Sovietskeho zväzu do svetovej politiky veril v jeho vnútornú obrodu, v posilnenie národného a sociálneho charakteru a v nájdenie zmiernosti s náboženstvom. Tento optimistický predpoklad sa však, ako vieme, nenaplnil. Časom, keď sa začiatkom 50. rokov väznice začali hromadne zaplňať perzekvovaným duchovenstvom, to pochopil aj A. Mach. Jeho revidované stanovisko zachytil spolupracovník ŠtB Jozef Vica v agentúrnych správach z roku 1959: „Voči komunizmu má zásadne odmietavé stanovisko a to hlavne z náboženských ohľadov. Odmietla marxistickú filozofiu. Priznáva však mnohé kladné stránky organizovania hospodárskeho života. Úplne spontánne priznal, že životná úroveň sa zvýšila proti stavu v prvej ČSR.“⁶⁷

62 ABS, f. S, 552 – 2. Správa M. Moučka R. Barákovi z 23. 12. 1953.

63 Tamže. Správa o organizačnom zaistení procesu proti G. Husákovi a spol.

64 AUPN, f. A2/1, šk. č. 1. Agentúrna správa J. Vica o rozhovoroch s A. Machom z 20. – 21. 1. 1959.

65 Napríklad s Ivanom Horváthom či Eugenom Löblom. MACH, A.: *Z ďalekých ciest*, s. 224 – 230, 234. O činnosti Jozefa Vica a jeho zaplteniu sa s ŠtB bližšie pozri: VARINSKÝ, V.: *Jozef Vica a Biela légia*. Banská Bystrica 2003.

66 MACH, A.: *Z ďalekých ciest*, s. 251 – 252.

67 AUPN, f. A2/1, šk. č. 1. Agentúrna správa J. Vica o rozhovore s A. Machom zo 16. 1. 1959.

V súvislosti s plánovanou amnestiou pre väzňov roku 1960 sa v éteri objavili chýry o možnej milosti aj pre A. Macha. Štátna bezpečnosť urobila medzi bývalými ľudákmi prieskum, v ktorom zisťovala, čo si o hypotetickom prepustení ministra vnútra slovenského štátu myslia. Hoci podľa jej zistení by Machovo prepustenie nevyvolalo nijaký markantnejší ohlas, rovnako, ako sa nedali očakávať Machove ambície o politické angažovanie, amnestiu napokon nedostal.⁶⁸ Úspešný nebol ani ďalší pokus roku 1966.⁶⁹ Stalo sa tak až 9. mája 1968 na základe všeobecnej prezidentskej amnestie, po bezmála 23 rokoch väzenia.

A. Mach dianie okolo seba pozorne sledoval. S pohnutím, no zároveň s určitou satisfakciou prijal okupáciu Československej socialistickej republiky v auguste 1968 vojskami Varšavskej zmluvy. Považoval to za dôkaz správnosti svojho stanoviska, že spolupráca so Sovietskym zväzom nemôže viesť k ničomu dobrému. Vo voľnom čase sa venoval hlavne písaniu pamätí, o ich vypracovanie ho požiadal Historický ústav Slovenskej akadémie vied. Už v počiatočných normalizácii mu však odopreli prístup do archívov a knižníc i do archívu Ústavu dejín KSS⁷⁰, ktorý viedol vtedajší popredný historik Viliam Plevza.⁷¹ Napriek tomu, že A. Machovi odoprel štúdium, strávil s ním niekoľko hodín v plodnej deba-⁷² Plánované memoáre sa za bývalého režimu nedočkali dokončenia. Rozpracované koncepty roku 1978 z priestorov dcérinej chaty pri Modre odcudzili príslušníci ŠtB. Zo Slovenska putovali do Prahy, pravdepodobne na študijné účely príslušných orgánov ministerstva vnútra. Okolnosti a sledovaný zámer krádeže zostávajú zatiaľ neznáme; každopádne koncom 70. rokov kolovali v okruhu zainteresovaných dve hypotézy: že spomienky spoločne s denníkmi z väzby odcudzili na príkaz G. Husáka, alebo z iniciatívy jeho odporcov, ktorí v nich chceli objaviť kompromitujúce informácie.⁷³

68 PEŠEK, J. – LETZ, R.: *Štruktúry moci na Slovensku 1948 – 1989*, s. 423. O téme pozri tiež MARUŠIAK, J.: Niektoré prípady politických perzekúcií a snahy o rehabilitáciu obetí politických procesov v druhej polovici 50. rokov. In: TÓTH, D. – KOVÁČIKOVÁ, K. (zost.): *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy*. Banská Bystrica 1999, s. 350 – 383.

69 VONDRÁŠEK, V. – PEŠEK, J.: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970. Mýty a realita*. Bratislava 2011, s. 496 – 497.

70 Od roku 1971 premenovaný na Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS.

71 KUBÍK, K.: *Cesty denníkov, odkazov a listov Alexandra Macha (Pohľad a poznámky rodinného príslušníka)*, s. 400.

72 Informáciu mi na základe rozhovoru s V. Plevzom poskytol kolega Tomáš Černák.

73 KUBÍK, K.: *Cesty denníkov, odkazov a listov Alexandra Macha (Pohľad a poznámky rodinného príslušníka)*, s. 404.

Okrem písania A. Mach udržiaval osobné i korešpondenčné styky so starými priateľmi.⁷⁴ Nezabudol však ani na tých, s ktorými sa pre nepriazeň osudu už nemohol stretnúť. Počas návštevy Trenčína roku 1970 si uctil pamiatku dávneho známeho V. Clementisa pred jeho pamätnou tabuľou.⁷⁵ S ďalšími, vtedy stále žijúcimi, sa pre nepriaznivú politickú klímu stretával zriedka alebo vôbec. Hlbšiu sondu do osobných vzťahov A. Macha so slovenskými komunistami umožní kompletne sprístupnenie jeho pozostalosti bádateľom, čo môže potvrdiť ešte dlhé roky.

74 Podstatná časť korešpondencie je uložená v zbierke rodiny A. Macha, ďalšia v jeho torzovitom osobnom fonde v Slovenskom národnom archíve a v Archive literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine.

75 MACH, A.: *Očakávanie... s nádejou. Denníky, odkazy a listy 1945 – 1947*. Nevydaný rukopis v zbierke autora, s. 433.